

רוויזיה לרצח עם

עמר ברטוב, דירק מוזס

עמר ברטוב רואה בספרו החדש של דירק מוזס את הביטוי העדכני ביותר של גל רוויזיוניסטי חדש בחקר הג'נוסייד בשנים האחרונות. לדבריו, מוזס מתמסר להיגיון קונספירטיבי כשהוא טוען כי המשפטן היהודי רפאל למקין הגה את המושג ג'נוסייד מתוך מניעים ציוניים ובניסיון לייחד את השואה כרצח העם האמיתי היחיד, ובכך הכשיר את הנכבה ומופעי אלימות ברחבי העולם. מוזס, במאמר תגובה, משיב כי הביקורת של ברטוב נשענת על פרשנות שגויה מן היסוד – וקונספירטיבית – של ספרו

ינואר 2022

עמר ברטוב

האוויר של חקר הג'נוסייד רווי כיום ברוויזיוניזם. אפשר לטעון שזהו גל שני, מעין חזרה לאמצע שנות השמונים של המאה הקודמת. בימים ההם, הפילוסוף הפוליטי וההיסטוריון ארנסט נולטה הצית את "פולמוס ההיסטוריונים" כאשר טען שהאחראי לאושוויץ היה הבולשביזם, ושההבדל היחיד בין הגולאגים לשואה היה השימוש בגז. נולטה לא היה קול יחיד. יואכים פֶּסט, שבמו ידיו חילץ את האדריכל ושר החימוש של היטלר אלברט שְפֶר מאלמוניותו בכלא שְפֶנדאו והעלה אותו למעמד של כוכב תקשורת בגרמניה המערבית, הזכיר לקוראיו שהשואה הייתה רק מקרה אחד מני רבים של רצח עם, ובהם פשעי הקומוניסטים. כעבור עשור, ב-1998, הסופר הגרמני המהולל מרטין גֶלְסֶר (יוצא הוורמאכט וגם חבר המפלגה הנאצית, בלי ידיעתו כביכול), הכריז עם קבלת פרס השלום של שוק הספרים הגרמני ש"אושוויץ" נעשה "אמצעי הפחדה או קרדום מוסרי לחפור בו, שאפשר להפעילו בכל הזדמנות" נגד גרמניה, ופקפק ב"מניעים של מי שמנופפים בחרפתנו". הצד המשותף לאישים כמו נולטה, פסט וולסר, למרות העדפותיהם הפוליטיות השונות, הוא היותם פטריוטים גרמנים שתפסו את "אושוויץ" כנטל וכמטרד שיש לסלקו איכשהו, לדחוק אותו לשוליים או לראותו תמיד באופן "יחסי".

באותה תקופה הכרזות כאלה, והטענה הישנה ששבה ועלתה מדי פעם שלפיה מתקפתו של היטלר על ברית המועצות לא הייתה אלא מלחמת מנע, נתקלו בהתנגדות תקיפה. בשנים האחרונות, שלושה עשורים לאחר נפילת הקומוניזם ולנוכח המרירות הגוברת כלפי הגלובליזציה, הניאו-ליברליזם והדמוקרטיה, נראה שבשלה השעה לרוויזיוניזם חדש ומעודכן. אבל כעת רבים מן המונחים והטיעונים שבשנות השמונים נראו בלתי ניתנים להכחשה הפכו זמינים לכל דורש, ואילו מה שנחשב אסור בתכלית - בפרט השימוש בטרמינולוגיה אנטי-יהודית - דומה כי הוא נשחק בהדרגה. פרט לכך, המרחק הפוליטי בין ימין לשמאל הולך ומצטמצם, ושני הקטבים מתקרבים זה לזה. מבחינות מסוימות, הרוויזיוניסטים החדשים מחפשים חלופה בהתחבטותם בין קומוניזם שפשט את הרגל ובין קפיטליזם שאיבד את שמו הטוב; והחיפוש הזה מזכיר באופן מטריד את הגיטו אחר דרך שלישית בין שתי מלחמות העולם, שהוליד את אירופה להשמדה עצמית. עם נקודות הציון הבולטות ברוויזיוניזם החדש הזה, שמופיעות בצדדים שונים מאוד של הקשת הפוליטית, נמנים ספרו של ניל פרגוסון (1998) *The Pity of War*, הטוען שאילולא יצאה בריטניה למלחמה ב-1914 היה העולם מקום טוב יותר שבו אירופה הייתה נתונה תחת אימפריאליזם גרמני והאימפריה הבריטית הייתה שלמה; ספרו של טימותי סניידר **ארצות דמים: אירופה בין היטלר לסטלין** (2013), המציג את אירופה המזרחית כקורבן לשני משטרים שווים באכזריותם - הסובייטי מזה והנאצי מזה; וספרו האחרון של שון מקמיקין *Stalin's War*, הטוען כי אילולא חברו מעצמות המערב לסטלין היו נחסכים הרבה מאוד דם והון - אירופה הייתה נשלטת בידי היטלר, ובריטניה הייתה ממשיכה למשול בבטחה במושבותיה.

ספרו החדש ועב הכרס של דירק מוזס *The Problems of Genocide: Permanent Security and the Language of Transgression* (2021) אינו אלא הפרק העדכני ביותר בהתחדשות הרוויזיוניסטית הזאת. הספר הוא מתקפה חזיתית על מה שמוזס רואה כמוסכמות העומדות ביסוד הבנתנו את המושג רצח עם (גינוסייד) - האופן שבו אנו מבינים את מקורותיו, את יישומו ואת השפעתו על החקיקה נגד אלימות המונים, על ההתמודדות עימה ועל אופני הכשרתה.

מוזס כותב על רצח עם זה עשרים שנה כמעט. הוא כתב טקסטים לכמה אנתולוגיות חשובות בנושא וגם ערך כמה מהן. הוא קול מוביל בתחום, ומכהן לצידי זה שנים כעורך הכללי של סדרה על מלחמה ורצח עם בהוצאת ברגהאן, שבה פרסמנו שורה ארוכה של ספרים על פרשיות רבות של רצח עם, טבח המונים ופשעי מלחמה. הוא גם עורך שנים רבות את כתב העת רב ההשפעה *Journal of Genocide Research*. אבל כאשר הוא בוחן את התגובות הבינלאומיות לזוועות הללו, הוא הופך את כל שדה המחקר שלו על ראשו.

מוזס טוען ש"המצאת" המושג רצח עם הכשירה אלימות מערבית נגד אחרים בחסות ההגדרה לג'נוסייד שטבע היהודי הציוני רפאל למקין, ושמטרתו הייתה, כביכול, לייחד את השואה כרצח העם ה"אמיתי" היחיד. התוצאה היא, לדידו, דחיקה לשוליים של הסבל הבל יתואר של אוכלוסיות לא-לבנות ברחבי העולם בטענה שאינו משתווה לזה של אושוויץ. במובן מסוים, בפרסום ספרו מושך מוזס את השטיח מתחת לרגליו שלו, והתוצאות טורדות מנוחה.

הספר *The Problems of Genocide* עתיר ידע, מורכב, ורבים מפרקיו מרתקים בהחלט. הוא נע מן המאה השש-עשרה ועד ימינו, מאימפריאליזם וקולוניאליזם מתנחלי אל מלחמת העולם ומלחמת וייטנאם, מחלוקת הודו ועד מלחמת 1948 בישראל-פלסטין. הוא גם מבקר, ולעיתים קרובות מבקש לקעקע, שורה שלמה של חוקרים והוגים פוליטיים, ובראשם רפאל למקין - מומחה למשפט בינלאומי שנמלט מפולין הכבושה והקדיש את חייו לניסוח הגדרה של רצח עם, שאומצה בסופו של דבר בידי האו"ם ב-1948. מוזס גם תוקף דיסציפלינות שלמות, כמו לימודי הג'ינוסייד שלו עצמו או היסטוריוגרפיה של השואה. מטרתו היא לחשוף את המדיניות הדמוקרטית המערבית החותרת ל"ביטחון קבע" שימשיך את האימפריאליזם והקולוניאליזם, ואשר חוסה תחת רטוריקה של מניעת רצח עם.

בלב הספר עומד הטיעון כי השואה קבעה וסילפה את האופן שבו אנחנו מבינים את המושג רצח עם. לעומת חוקרי שואה הממאנים לראות בשואה מקרה אחד מני רבים של פרשיות רצח עם בעידן המודרני, מוזס טוען שהשואה החלה בהדרגה להיתפס כרצח העם האמיתי היחיד, וכתוצאה מכך כל שאר מקרי רצח העם "הורדו" למעמד משני. הטיעון הזה אינו חדש, כמובן; למעשה, מבחינה זו הספר נראה כניסיון המלוטש ביותר לבסס טיעון שקבוצת חוקרי רצח עם משמיעה זה עשרים שנה. אבל מוזס מרחיק עוד לכת וטוען ששדה המחקר של הג'ינוסייד נוכס כולו לטובת הרטוריקה של ייחודיות השואה.

כיצד קרה הדבר? התשובה לשאלה זו נמצאת בלב ספרו. בניגוד לתיאורו המוקדם של רפאל למקין כבונדיסט, מוזס מאמץ את טיעונו המבוסס היטב של ג'יימס לפלר שגרס כי ללמקין, לימים ממצאו של המונח "ג'ינוסייד", היו בשנות העשרים רגשות ציוניים עזים; אך בניגוד ללפלר, הוא מוסיף וטוען - מבלי להביא ראיות תומכות כלשהן - שאותה אידיאולוגיה ציונית הניעה את למקין גם בשנות הארבעים והחמישים. למעשה, מבחינת מוזס, אף שלמקין זנח לכאורה את הציונות, לא הייתה זו אלא מראית עין שנועדה להסתיר את השקפת עולמו היהודית-לאומית. בעקבות השואה ואובדן משפחתו שלו ביקש למקין לקדם חקיקה בינלאומית שתמנע רצח המונים מסוג זה בדיוק, אבל מאחר שהתמקדות בשואה לא הייתה מעוררת אהדה מספקת הוא פיתח מונח שנראה כי יהיה אפשר ליישמו אוניברסלית. בכך דמה למקין, לדברי מוזס, לשורה ארוכה של יהודים אחרים, שהצהירו על רגשות אוניברסליים אף שבפועל מניעיהם (שאפשר להבינם בנקל) היו רצח ההמונים של קהילותיהם ומשפחותיהם:

הישגו של למקין [...] התבטא בהצלחתו לתחבל תחבולה רעיונית שאפשרה לקואליציה פוליטית אפקטיבית ליצור מציאות חדשה ששילבה "החלשה" ו"השמדה" של עמים לכדי "מונח כללי". המונח לא הבליע בשוגג את ההבדלים שבין קורבנות יהודים ולא-יהודים; [...] אדרבא, כל מטרתו הייתה לדמותם ולאחדם. גם אם בקונגרס היהודי העולמי היו מי שזעפו על החיבור הזה בין תלאותיהם של היהודים ושל הלא-יהודים, הנהגת הקונגרס תמכה בסופו של דבר ב[מונח] "ג'ינוסייד" כבאמצעי להגנה על מיעוטים יהודים אחרי מלחמת העולם (עמ' 203-204).

יתר על כן, לתפיסתו של מוזס, משום שהגדרת רצח העם שאותה אישר האו"ם ב-1948 לא כללה את הקטגוריה של רדיפה פוליטית והתמקדה רק בקטגוריות אתניות ודתיות, היא נועדה לשרת את האינטרסים של הציונות משום שמצד אחד היא הכשירה הקמה של מדינה יהודית שהוגדרה לפי קווים אתניים, ומצד שני מנעה את הגדרתו של גירוש הפלסטינים ב-1948 כמעשה של ג'ינוסייד:

למקין סבר בבירור שמתקפה על בסיס ביולוגי [גזעי] היא מרכיב בלתי נפרד מרעיון הג'נוסייד, ובכך הוא שילב את עמדותיהם של הקונגרס היהודי העולמי ושל המדינות הקטנות. כך הוא יכול להבחין בין המדיניות הנאצית ובין הדיונים הציוניים והבריטיים על חלוקת פלשתינה ועל "טרנספר" של חלק מן האוכלוסייה הפלסטינית כדי לפנות מקום להתיישבות ציונית (עמ' 216-217).

במילים אחרות, "החלטת הג'נוסייד" המהוללת של האו"ם משנת 1948, שהכתה הדים וזכתה לשבחים במיוחד לאחר נפילת הקומוניזם, לא הייתה אלא מזימה יהודית-ציונית.

למעשה, אפשר לראות את למקין ואת מורשתו באופן הפוך לחלוטין. מתוך הזעזוע שחש לנוכח פשעים המוניים נגד מיעוטים אתניים, למשל נגד הארמנים במלחמת העולם הראשונה, והשפעתן העמוקה של רציחות היהודים ושאר הקבוצות שהנאצים התמקדו בהן, למקין שאף להוציא אל מחוץ לחוק הבינלאומי מדיניות של רצח עם, גם אם נתפסה כחוקית במדינות המבצעות. המעצמות הגדולות, ובפרט ברית המועצות, ארצות הברית, בריטניה וצרפת, הפעילו לחץ נגדי במטרה למנוע מצב שבו ההחלטה המתגבשת תתייחס גם למדיניותן כלפי מיעוטים ונתניים קולוניאליים או יריבים פוליטיים מבית, אמיתיים ומדומיינים כאחד. כתוצאה מכך נכפתה פשרה שהגבילה את ההגדרה בעיקר להשמדה של "קבוץ לאומי, אתני, גזעי או דתי [...] באשר הוא קבוץ כזה". עם זאת, הפתרון הבלתי מושלם הזה אכן הוציא אל מחוץ לחוק פשע מסוג מסוים שלא היה מוגדר לפני כן. מחיר היעדרה של הגדרה משפטית כזאת הומחש במשפטים שנערכו אחרי המלחמה לנאצים לשעבר בגרמניה המערבית, שבה לא היה אפשר להחיל בדיעבד את חקיקת רצח העם. התוצאה הייתה שרוצחי אלפים הואשמו ברציחות של יחידים, ולרוב זוכו מאחר שלא הוכחו מניעיהם ה"סובייקטיביים", להבדיל ממעורבותם המוסדית.

מוזס מתעניין גם בהבחנה נוספת. לטענתו, מאחר שהיהודים נרצחו בגלל מי שהיו ולא בגלל מה שעשו, השואה - ועל כן תפיסת רצח העם שגובשה בדמותה - מוצגת כפשע של שנאת המונים ולא כפשע פוליטי. כתוצאה מכך, רציחתם של מתנגדים פוליטיים אינה יכולה לבוא תחת ההגדרה של רצח עם. וכך, בעוד משטרים לא ליברליים חותרים ל"ביטחון קבע" באמצעות זיהוי קבוצות שלמות כאויבים, ועל כן אפשר להאשים ברצח עם, משטרים ליברליים הורגים ביריביהם בשם ההגנה על הדמוקרטיה, למשל במלחמה נגד טרור בינלאומי על אלפי קורבנותיה החפים מפשע, ועל כן הם יכולים לטעון בציניות שהם מסכלים רצח עם ולא מבצעים אותו.

הגיון הטיעון הזה פגום משני טעמים. ראשית, לא משטרו של היטלר ולא זה של סטלין ראו את מדיניותם הרצחנית ככזאת שמונעת משנאת המונים. הנאצים כוננו "מדיניות יהודית" (Judenpolitik) מרגע שעלו לשלטון והונעו בידי אידיאולוגיה פוליטית שחתרה לסילוק היהודים ושאר קבוצות בלתי רצויות, אידיאולוגיה שמשמעותה הסופית הייתה רציחתם. אין פירוש הדבר שהנאצים לא שנאו יהודים, אבל מובילי המדיניות הבהירו היטב שנאה אינה קשורה לעניין. כפי שניסח זאת ורנר בסט, שהיה יד ימינו של ריינהרד היידריך, "עלינו להשמיד את האויב מבלי לשנוא אותו" (Wir müssen den

(Feind vernichten, ohne ihn zu hassen). אותו היגיון "מדעי" הנחה גם את סטלין. השנאה הייתה רגש חתרני שיש לדכאו; דברים נעשו משום שהיו נחוצים מבחינה היסטורית. וסילי גרוסמן הבין זאת היטב, ולכן יצירת המופת שכתב אחרי המלחמה, **החיים והגורל**, מעולם לא יכלה להתפרסם בברית המועצות.

שנית, את המונח "ביטחון קבע" אפשר להחליף בקלות ב"אינטרס לאומי". כל המדינות מגדירות אינטרסים לאומיים ופועלות על פיהם. המדיניות הסינית נגד האויגורים או בטיבט, המדיניות הרוסית כלפי אוקראינה, המדיניות הגרמנית מול טורקיה או ישראל, המדיניות האמריקנית כלפי איראן או סעודיה - כל אלה מוגדרות ומותאמות לפי תפיסות קיימות ומתחלפות של אינטרס לאומי. רצח ההמונים של היהודים בידי הנאצים נתפס בידי המשטר כאינטרס לאומי. כך נראתה גם ההפצה האסטרטגית של גרמניה, ולזמן מה כך נראו גם מלחמת ארצות הברית בווייטנאם או גירוש הפלסטינים ב-1948. חלק מן הפעולות הללו היו רצח עם, חלקן היו טיהור אתני, ואחרות פשעי מלחמה. כל מטרת האירוע הבינלאומי החשוב של משפטי נירנברג הייתה העובדה שעצם התפיסה של רצח ההמונים כמעשה שמשרת את האינטרס הלאומי הגרמני הוצגה כתפיסה פושעת. תפיסת המלחמה בווייטנאם ככזאת שמשרתת את האינטרס הלאומי האמריקני הובנה בדיעבד כתפיסה כוזבת שהעניקה הכשר להרג המוני של אזרחים. אבל להבנתי, יישום המונח "ביטחון קבע" על כל אחד מן המקרים האלה לא יבהיר דבר, ולו משום שאף אחת מן המדינות הללו לא סברה מעולם שתשיג אי פעם ביטחון קבע. משטרים כמו זה של גרמניה הנאצית גם לא שאפו להשיגו, והאמינו **שמלחמת** קבע היא האמצעי המיטבי לשימור המרץ הלאומי או הגזעי.

ספרו של מוזס לוקה, בסופו של דבר, בשלושה כתמים עיוורים עיקריים ובהשמטה אחת מהותית. ראשית, האופן הכמעט אובססיבי שבו הוא מטפל בקשר בין היהודים ובין "המצאת" רצח העם כתוצאה מן "הפילוסופיה הציונית" של למקין (עמ' 411) משכפל בלי משים קלישאות אנטישמיות מן הסוגים הגרועים ביותר - אלה שהצמיחו את הזוועות שהמונח של למקין, בעייתי ככל שהיה, ניסה לטפל בהן. מוזס כותב, למשל:

האוי"ם אימץ בפועל את גישתו של הקונגרס היהודי העולמי, אשר ביקש לדמות את הג'נוסייד לשואה [...], ובכך קבע למעשה היררכיה של פשיעה [...]. התוצאה היא פיחות בחשיבותן של צורות קטסטרופליות פחות של אלימות המונית, כמו פשע[י] מלחמה, פשעים נגד האנושות ו"נזק משני" של הפצצות אוויריות (עמ' 238).

במילים אחרות, לגישתו של מוזס, ההתעקשות היהודית על קורבנותם שלהם הייתה סיבה רבת משקל לפשעי המונים אחרי המלחמה. אינני סבור שמוזס אנטישמי, אך הוא משתעשע, אולי לשם הסנסציה, בשיח אנטישמי מבלי להיות לגמרי מודע לכך (או אולי מתוך מודעות מלאה לערך הסנסציוני של כתיבתו, מבלי שיאמץ השקפות כאלה).

שנית, למרות היריעה ההיסטורית עצומת הממדים הנפרשת בספר, במודע או שלא במודע נדמה שהוא מתרכז יתר על המידה בטיעון אחד ספציפי המנוסח ביתר בהירות במאמר אחר של מוזס מהעת האחרונה, על "עיקרי האמונה" הגרמניים. על פי טיעון זה, השואה "פעלה כזיכרון ממסך שהסתיר מן

העין את האלימות ואת ההיררכיות התרבותיות, הגזעניות למעשה, שעליהן יוסד ביטחון הקבע הליברלי של המערב" (עמ' 405). במילים אחרות, הטיעון הוא שזכר השואה הוא גם סיבה לאלימות וגם הכשר לאלימות, בפרט במקרה של ישראל. "הגדרת הג'נוסייד ומשטר הזיכרון הנלווה אליו", כותב מוזס, "מאפשרת כיבוש, השתלטות, התנחלות ועושק של משאבים", וכן "מייחסת לפלסטינים את תפקיד הנבלים בדרמה גלובלית שמטרתה למנוע רצח עם ו'שואה שנייה' בגין התנגדותם לקולוניזציה של ארצם ולגירושם ממנה" (עמ' 510). מבחינה זו, הג'נוסייד ה"ציוני" של למקין הוא סיבה ישירה לדיכוי הפלסטיני.

שלישית, אף שמוזס שואף כביכול להשליך את מושג הג'נוסייד אל פח האשפה של ההיסטוריה הוא ממשיך לייחס את המונח למגוון רחב של אירועים היסטוריים, ובכך הוא מסמן שבעצם לא מצא מונח עדיף לתיאור "פשע הפשעים" הזה. הוא כותב על "קולוניאליזם כ'ג'נוסייד זוטא'" (עמ' 256); על "אלימות ג'נוסיידית [...] בבלקן" (עמ' 257); על "הקמפיין הטסמני הידוע לשמצה" שהוא "המקרה המובהק ביותר בתולדות אוסטרליה של [...] רצח עם שיטתי" (עמ' 266); על "התוצאות הג'נוסיידיות" של הרעב שגרמה מדיניותו של סטלין לאיכרי אוקראינה והקווקז בשנות העשרים (עמ' 269); ועל הרעב של השנים 1931-1933 כ"תחבולה ג'נוסיידית" (עמ' 270). וכמעט כל האירועים האלה התרחשו לפני שהמונח נטבע לראשונה.

לבסוף, לאחר שהוא מבקר קשות שורה ארוכה של חוקרים, משפטנים ושאר פרשנים ולאחר שהוא דוחה את המבנה המשפטי הבינלאומי שנוצר אחרי מלחמת העולם השנייה, מוזס אינו מעמיד מצידו חלופה קונסטרוקטיבית כלשהי. הוא אנטי-שמרן מובהק שמזלזל בליברלים, אבל לשווא נחפש אצלו דרך שלישית מועדפת.

אני מודה שקראתי את ספרו המרתק של דירק מוזס בעניין רב; אבל בהדרגה הבנתי את המוטיב החוזר העיקרי שלו, והוא טרד את מנוחתי יותר ויותר. כישראלי החי ופועל בארצות הברית זה למעלה משלושים שנה, אני מבקר קולני של מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים. אני מסכים שהשואה אכן משמשת בישראל לאינדוקסרטינציה של הציבור כך שהוא רואה אנטישמיות בכל התנגדות למדיניות הכיבוש והדיכוי הישראלית, וכל איום אפשרי על ביטחון ישראל נתפס כ'ג'נוסייד במהותו, כלומר ככזה שעלול להביא לשואה נוספת. ההתמקדות בשואה בחינוך וברטוריקה הפוליטית בישראל, במיוחד מאז שנות השמונים, עיוותה קשות את הדיון הציבורי בישראל. יתר על כן, ישראל אכן משתמשת בשואה כבחומת הגנה בינלאומית נגד כל ביקורת חיצונית על מדיניות, ואכן מציגה את שאר העולם כמי שהיה שותף, אם במעשה אם במחדל, לרצח העם של היהודים. למעשה, מגמה זו הייתה לחלק מרכזי של מדיניות החוץ הישראלית בממשל נתניהו והיו לה תוצאות קשות, בפרט בגרמניה. עליי להבהיר גם שבמשך עשורים התנגדתי לרעיון בדבר הייחודיות או הבלבדיות של השואה, וכבר ניסיתי להכניסה להקשר בספריי (1996) *Murder in Our Midst* (ו-2000) *Mirrors of Destruction*). כיום זוהי הדעה המקובלת בקרב הרוב הגדול של החוקרים, ואין צורך להרחיב כאן בנושא.

ובכל זאת אני סבור שביקורתו של מוזס מוליכה אותנו לכיוון מטריד ביותר. בהתעקשותו על כך שהשואה סללה את הדרך למקרים אחרים של רצח עם ופשעים נגד האנושות, הוא טווה מעשייה לגבי מקור המונח ג'נוסייד, שקושרת אותו למי שבוודאי לא היה רוצה להימנות עם שורותיהם. הצגת ה"המצאה" של רעיון הג'נוסייד ככסות לציונות שנקמה בידי קבוצת יהודים נקשרת בקלות רבה מדי לנטייה הנוכחית של החברות שלנו להאמין במזימות ובקונספירציות. אחרי שהקדיש שנים רבות כל כך ללמידת פרשיות של רצח עם ולמחקר לקראת הספר הזה, אני מצר על כך שמוזס לא חיבר טקסט אקדמי יותר, ובמקום זאת בחר לפרסם פמפלט פוליטי עב כרס המתמסר לנטיות הלב הגרועות ביותר של דורנו.

תגובה // דירק מוזס

אני סבור שאין צורך לכבד בתגובה את קריאתו המוטעית והמוזרה של ברטוב בספרי. ובכל זאת, נדמה לי שראוי לחשוף את דרך הפעולה הלא-אקדמית שלו, כדי להדגיש איך פחד קיומי או ציניות עלולים לעוות מחקר אקדמי. כבר עסקתי בנושא זה ב-2016,^[1] אולם כעת יש חומר חדש שדורש התייחסות.

אפתח בהאשמתו החמורה ביותר של ברטוב. כאן ובמקור האנגלי למאמרו, ברטוב כתב שהספר "משכפל בלי משים קלישאות אנטישמיות מהסוגים הגרועים ביותר - אלה שהצמיחו את הזוועות שהמונח של למקין, בעייתי ככל שהיה, ניסה לטפל בהן". הוא מוסיף הסתייגות, כביכול: "אינני סבור שמוזס אנטישמי, אך הוא משתעשע, אולי לשם הסנסציה, בשיח אנטישמי מבלי להיות לגמרי מודע לכך (או אולי מתוך מודעות מלאה לערך הסנסציוני של כתיבתו, מבלי שיאמץ השקפות כאלה)".

שתי האמירות המופרכות האלה מבוססות על פרשנות שגויה לחלוטין של ספרי, כפי שהבהרתי לו בתכתובת מייל. ב-8 ביולי 2021 הוא כתב לי: "לגבי למקין: בספרך (עד לנקודה שהגעתי אליה) אתה מצייר אותו כקריפטו-ציוני, שהמציא את רעיון הג'נוסייד ותפר אותו במיוחד לפי מידות השואה אבל ניסח אותו במונחים אוניברסליסטיים ששאל מאחרים, במטרה להביא לאימוץ אוניברסלי של המושג; ואת זאת הוא הצליח להשיג, לאסונו של המאבק האמיתי נגד עוולות. האם אני צודק בניסוח?" באותו יום השבתי כדי לתקן אותו: "מה שאתה כותב זה לא בדיוק מה שאני טוען. הציונות של למקין היא לא המצאה שלי. אני לוקח אותה מגיים לפלר, שנבר בכתביו של למקין. לא ידעתי עליה קודם לכן. ראה בקובץ המצ"ב. זאת לא קריפטו-ציונות; זאת ציונות. אני חושב שלמקין הזדעזע מן העיוורון האנטישמי כלפי הרדיפות וההשמדה של יהודים בידי הנאצים, ולכן ניסח את המונח ג'נוסייד כמונח מגשר שיחבר בין חוויות יהודיות ונוצריות כדי להפנות את תשומת הלב גם לאלה וגם לאלה, אבל גם ליהודים. מכאן נובעת אי-הלכידות של המונח. אלה פרקים 4 ו-5. בעיה נוספת כאן היא האתניצייה של הטראומה ויכולתנו לדמיין קטל אזרחים". זו אחת הנקודות המרכזיות בספר שלי: הציונות של למקין מסבירה את ההתקבעות שלו על הג'נוס כאבן הבניין של האנושות - התקבעות שבעצמה נבעה מרגישויות "האומות

הקטנות" של מדינות מרכז אירופה שלימים נכבשו בידי הנאצים (אם כבר, הרעיון המרכזי בספר הוא רעיון "האומות הקטנות" ולא הציונות). למקין לא התעניין אפוא בצורות אחרות של קטל אזרחים, למשל אלה שנגרמות עקב מצור או הפצצה אווירית.

אבל בביקורתו דבק ברטוב בפרשנות הקונספירטיבית, מתוך אובססיה לרעיון שאני אובססיבי לתפקידו של למקין - ושל עורכי דין יהודים אחרים כמו הָרֶשׁ לֹאוֹטְרֶפֶכְט - בהגדרתו של מושג רצח העם באמצעות מונחי השואה, כדי שיוכלו לסנן ממנו את הקולוניזציה הציונית של פלסטין. למעשה, הספר אינו טוען שום דבר כזה, כפי שאסכם בקצרה להלן, וממילא הוא אינו ביוגרפיה של למקין - דמותו מופיעה רק בשלושה מתוך 12 פרקים. אבל מקריאת הביקורת של ברטוב אי-אפשר לדעת זאת.

מהן העובדות החשובות? מאמרו של ג'יימס לפלר, שאותו פרסמתי כעורך בכיר ב-*Journal of Genocide Research* אחרי ששמעתי את לפלר מרצה בנושא בשנת 2016 בכנס שהתקיים בירושלים,^[2] הוא תיקון חשוב לספרות שאימצה את הצגתו העצמית של למקין כליברל קוסמופוליטי. גם אני נפלתי ברשתו של למקין וכתבתי שהציע רעיונות בונדיסטיים בסוגיות של לאומיות, אף שאיש לא טען - ובוודאי לא אני - שהוא היה בונדיסט. לפלר חלק עימי בטובו חומרים על קשריו המתמשכים של למקין עם חוגים ציוניים ואז ישראליים עד שנות החמישים, והוא כותב עליו כעת ביוגרפיה מסקרנת מאוד.

ברטוב לא ידע דבר מכל זה לפני ששלחתי אליו את המאמר. הוא גם אינו מודע כנראה לספרות החדשה והעשירה העוסקת בארגונים יהודיים, בהומניטריאניזם ובמשפט בינלאומי, שגם היא אינה מונעת ממניעים קונספירטיביים. חלק מספרות זו נסמך על הארכיונים של הקונגרס היהודי העולמי, שבהם נועצתי גם אני. ספריהם של ג'קלין גרניק ושל נתן קורץ הם דוגמאות בולטות מן העת האחרונה לשחזורים מלומדים מאוד של הקשר בין ארגונים יהודיים להומניטריאניזם וזכויות אדם בין שתי מלחמות העולם.^[3] תחום מחקר אחר שהולך וצומח במקביל מתחקה אחר התפקידים המכריעים והיצירתיים שמילאו משפטנים יהודים בתחום המשפט הבינלאומי בין המלחמות ואחרי מלחמת העולם השנייה בהקשר של אמנות להגנה על מיעוטים, שיח זכויות האדם, והשואה כמובן. דוגמה לכך היא ספר שערכו ג'יימס לפלר ומוריה פז, המקדיש פרקים להָרֶשׁ צְבִי לֹאוֹטְרֶפֶכְט, אגון שְׁוֹלֵב, לואיס הנקין, רנה קאסן, ג'וליוס סטון והנס קֶלְזֶן. בספר אחר מתמקד לפלר בלאוטרפכט, למקין וג'ייקוב רובינסון, ועוסק בקשר שבין הציונות שלהם למחויבות שחשו כלפי זכויות אדם.^[4] דמויות אלו מופיעות גם בספרי. על רפאל למקין נכתבו כמה ביוגרפיות, ובהן זו של דגלאס ארווין-אריקסון וספרו המפורסם של פיליפ סנדס **רחוב מזרח מערב**, המעמיד את למקין מול לאוטרפכט.^[5]

בניגוד לגוף המחקר המרשים הזה, שנוטה לייחס פריצות דרך משפטיות לעבודת שתדלנות מוצלחת וליכולות אינטלקטואליות יוצאות דופן, אני עוקב אחר הדרכים והגורמים לאימוצם של רעיונות משפטיים חדשים בידי סוכנים בעלי כוח ממשי: מדינות לאום. הספרות העוסקת בלמקין נוטה להתמקד בשתדלנותו הנמרצת ולטעון שזו הניעה את פריצת הדרך של מושג הג'ינוסייד באו"ם בשנת 1946; ואילו אני מראה כי אף שבמהלך המלחמה ה"אומות הקטנות" והקונגרס היהודי העולמי היו מנוכרים זה לזה, נוצרה ביניהם ברית חדשה שצמחה מאכזבתם המשותפת מן ההגדרה הצרה ל"פשעים נגד האנושות" שנוסחה ויושמה במשפטי נירנברג. אני מראה כיצד קשריו של למקין עם המכון לעניינים יהודיים

(Institute of Jewish Affairs) בקונגרס היהודי העולמי ועם ממשלות גולות של מדינות כבושות אפשרו לו לרקוח את מושג הג'ינוסייד כמונח מגשר שיאחד ביניהם כדי שרדיפת היהודים תתגלה לעיני המעצמות הנוצריות שהתעלמו ממנה, לרבות האמריקנים והבריטים. כפי שאמרתי לברטוב, למקין הזדעזע מהיעדר הנראות של השואה בארצות הברית, שבה חי. במילים אחרות, דווקא הנסיבתיות - ולא ההכרחיות - היא שמשלה ביצירתו של מושג הג'ינוסייד. המושג הזה לא התגלה אלא הומצא, ואז קודם בנסיבות מיוחדות בידי מדינות קטנות ובתמיכת הקונגרס היהודי העולמי.

יתר על כן, כפי שאני כותב בהמשך, במהלך המשא ומתן שנערך באו"ם בשנים 1947 ו-1948 על אמנה הנוגעת לג'ינוסייד, מדינות רבות עוצמה העלו את רף ה"פשעים המזעזעים" באמצעות ביסוס רעיון הג'ינוסייד על הדגם של השואה כדי להבטיח שהמושג לא יחול על האימפריות הקולוניאליסטיות שלהן, על פוליטיקת הגזע המקומית, על הדיכוי הפנימי של תנועות אופוזיציה או על גירושי אוכלוסיות שעמדו אז בעיצומם בדרום אסיה, במזרח התיכון ובאירופה. כך יכלו מדינות להמשיך ולהצדיק הרס של קהילות מאיימות כביכול, באמצעות הטענה שהרס כזה אינו דומה לשואה ושהן פועלות מטעמים ביטחוניים (כלומר פוליטיים) ולא מטעמים גזעניים (כלומר לא פוליטיים). אשאר לאחרים לנחש כיצד יכול ברטוב לטעון שהשחזור שלי מציג את "החלטת הג'ינוסייד" כ"מזימה יהודית-ציונית". אולי זה אותו הלך רוח קונספירטיבי שמחבר אותי אל ניל פרגוסון בתור מקדם של "רביזיוניזם חדש" כלשהו, אף שאין בינינו דבר וחצי דבר.

הספר נקרא *The Problems of Genocide*, "בעיות הג'ינוסייד", כי אני סבור שהמונח ג'ינוסייד בעייתי משתי בחינות: לא רק עצם העובדה האיומה של המוות ההמוני, אלא גם האופן שבו רעיון הג'ינוסייד וחוק הג'ינוסייד, ששניהם חדשים יחסית, מארגנים ומעוותים את חשיבתנו לגבי קטל אזרחים (כלומר מי שאינם מעורבים בלחימה). העיוות הזה טבוע בהיררכיה המתקיימת הלכה למעשה בדין הפלילי הבינלאומי, שבראשה ניצב רצח העם כ"פשע הפשעים", ומשמעותה היא בעצם שפשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה - שהם פשעים המובחנים מג'ינוסייד - אינם "מזעזעים את מצפוננו של המין האנושי", אם להשתמש במונח המקצועי המתייחס לרף העליון של מצב החירום ההומניטרי.

העיוות מתבטא בהבחנה מטעה, שהדיסציפלינה של חקר השואה והג'ינוסייד מבוססת עליה: ההבחנה שבין קטל אזרחים פוליטי ובין קטל אזרחים לא-פוליטי. הראשון מונע בידי מטרות רציונליות ומעשיות כמו ניצחון צבאי, והאחרון בידי שנאה לא-רציונלית כלפי זהותו של הזולת - הריגת האחר פשוט בגלל מי שהוא ולא בגלל מעשיו (או מעשיהם של חברי קבוצתו). מסיבות שאני מסביר בספרי, הצורה השנייה של קטל המוני נבנתה על בסיס הדגם של השואה, שנעשתה אבטיפוס לרצח עם. אבל כפי שאני מסביר בפרק 7, השואה הייתה למעשה פשע פוליטי שמטרתו הייתה השגת המטרה האוטופית של ביטחון קבע. אני מצטט את ההיסטוריון הישראלי שאול פרידלנדר, שכתב כי הנאצים ראו את היהודים "בחשבון לאורך זמן [...] בגדר סכנה פעילה לכל האנושות הארית, ובעתיד המיידי [...] כמי ש[מסכנים את הרייך הנתון במלחמת עולם]", ועל כן סברו כי "יש להשמיד את היהודים קודם שהם גורמים נזק לימצודת אירופה" מבפנים או עושים יד אחת עם ברית האויב שהם עצמם כוננו נגד הרייך".^[6] ברטוב טועה לחלוטין בהבנת הטיעון הזה כאשר הוא מעלה אותו נגדי ומתעקש שהשואה אכן הונעה ממניעים פוליטיים.

אחת הבעיות של ג'נוסייד שאיתן אני מתמודד בספר שלי היא ששחקנים המבקשים להביא להכרה ברצח עם נאלצים למסגר את המקרים שהם עוסקים בהם לפי האבטיפוס של השואה, בגלל ההבנה הפופולרית של ג'נוסייד הן כפשע הפשעים המעוצב על פי הדגם של השואה הן כפשע שנאה לא-פוליטי. פירוש הדבר הוא שהם מציירים את הקורבנות כתמימים ונטולי סוכנות (agency), ובה בעת מציגים את המעוולים כמי שמונעים בעיקר מאיבה גזעית או לאומית. המדינות המעוולות, מצידן, מתעקשות שהן פועלות משיקולי ביטחון לגיטימיים. טענתי היא ששני הצדדים נשענים על טעות מושגית. מדינות אכן פועלות משיקולי ביטחון כאשר הן גורמות לקטל אזרחי, אבל פעולותיהן אינן לגיטימיות, משום שהן חותרות לביטחון קבע.

לא אני המצאתי את המונח "ביטחון קבע". המפקד הנאצי של איינזאגרופה D, מפקד האס-אס אוטו אולנדורף, טבע אותו כדי להסביר את רצח ההמונים שביצעו כוחותיו ביהודים. אולנדורף, שבעת משפטו ב-1947 סבר הוא חף ממחשבה פלילית, לא ניסה לחמוק מן הגרדום בתואנה שרק מילא הוראות; הוא הצדיק את פעולותיו בשם ה"צורך". כאשר נשאל על רציחת ילדים יהודים, טען שאלה היו גדלים ומתנגדים לכיבוש לכשהיו מבינים שגרמנים רצחו את הוריהם. בהבינו שהוא מציג טיעון יוצא דופן הסביר אולנדורף שהגרמנים לא חתרו לביטחון צבאי בלבד - מטרתם הייתה ביטחון קבע, הכרוך במבנה זמן שונה מאוד. ביטחון קבע דרש לחסל לא רק איומים מיידיים אלא גם איומים עתידיים. על פי הגיון המניעה (prevention - מניעת איומים עתידיים) והגיון המכה המקדימה (preemption - פעולה כלפי איומים מיידיים), רעיון זה חתר לסגירת הפער בין חוסר ביטחון נתפס ובין ביטחון קבע. אולנדורף נתן ביטוי לאמת על חשיבה והתנהגות מדינית ופרה-מדינית, אמת שלעיתים נדירות בלבד נאמרת מפורשות. לפעמים רוצחי המונים רהוטים מסוגלים לתאר את מניעיהם באופן בהיר להחריד, ואנחנו בוחרים להתעלם מן הדברים בגלל מקורם.

מבחינה אנליטית, הרעיון איננו לאמץ את נקודת המבט של אולנדורף אלא להפנות את מושג ביטחון הקבע בחזרה אליו ואל דומיו, כלומר לחשוף את ההשלכות האיומות של דבריו על הפרויקט הנאצי בכללותו ולא רק בחזית המזרחית. אף שהמשטר היה אי-רציונלי באופן עמוק מנקודת מבטם של צופים מבחוץ, מדיניות ההשמדה שלו הייתה הגיונית לחלוטין לדידם של חסידיו, משום שיישמה את הרעיון של ביטחון קבע. תובעיו של אולנדורף נאבקו בנתק שבין נקודת המבט הסובייקטיבית לזו האובייקטיבית. אפשר להבין מדוע דחו את זו הראשונה, שאותה כינה סנגורו של אולנדורף "הגנה עצמית לכאורית" (או "צורך לכאורית"), וראו בה נקודת מבט שאין לה אחיזה במציאות. לדבריהם, קבלתה הייתה מאפשרת להתנער מכל דיני המלחמה בגלל תפיסות איום מופרכות.^[7] בכך הם הציבו סטנדרט של רציונליות בהערכת תפיסות איום: העובדה שצד מסוים חושב שהוא מאוים אין פירושה שסביר או חוקי מצידו לחתור להעלמת האיום בדרך שתגרום להריגתם של אזרחים שאינם מעורבים בלחימה. ועדיין, זמן לא רב לאחר שהסתיימו משפטי נירנברג הרגו כוחות אמריקניים מיליוני אזרחים קוריאנים, ויאטנמים וקמבודים בהפצצות הרחק מחופי ארצות הברית, אף שלא היוו איום ישיר עליה. האמריקנים הצדיקו צורת לחימה זו כחלק ממסע צלב אנטי-קומוניסטי גלובלי שהם העניקו לו מאפיינים פנטסטיים, דוגמת מה שמכונה "תיאוריית הדומינו".

מטרתי היא אפוא גם לחשוף את ההיגיון הקטלני של תובעיו של אולנדורף בנירנברג, שלא מצאו מענה לטענתו הפרובוקטיבית כי ההפצצות של בעלות הברית הרגו ביודעין ילדים גרמנים. היגיון זה מכחיש את הקשר בין מעשי הזוועה הנאציים נגד אזרחים ובין הפצצות אזרחים על ידי בעלות הברית, באמצעות הבחנה בין המניע הלא-פוליטי לכאורה של מעשי הנאצים - שמסמן את מעשיהם כ"ג'נוסייד" - ובין המניע הפוליטי המיוחס באופן בלעדי למעשיהן של בעלות הברית; היגיון ג'נוסידי לעומת היגיון צבאי. הנקודה היא ששני ההגיונות הללו נובעים מציוויים של ביטחון קבע המחייבים להרוג באזרחי האויב בהמוניהם. כאשר משתמשים בהיגיון של אתיקה הממוקדת באזרח - כלומר כאשר הנחת היסוד שלנו היא שיש להבחין בין אזרחים לא מעורבים ובין מטרות צבאיות - כי אז מדיניות המקדמת קטל רחב היקף של אזרחים, בין שהוא מכוון ובין שהוא חסר הבחנה, היא מדיניות בעייתית ביותר משום שמטבעה היא נמשכת עד לניצחון. אם המלחמה נעשית קבועה, אזי גם קטל אזרחים נעשה קבוע. לוחמת קבע נקשרת בדרך כלל במשטרים פשיסטיים, ובייחוד בלוחמה ובשאיפות האסטרטגיות הנאציות; אבל לוחמת הקבע הכרוכה בשיטור הגלובלי היא מאפיין משותף לכל צורות החתירה לביטחון קבע. [8] בהתחשב בתמיכתו הנמרצת של ברטוב במלחמה העולמית בטרור בעשרים השנים האחרונות, היבט זה של ספרי עשוי להיות המאיים ביותר מבחינתו. אבל כדי להימנע מדיון במסר המאיים של הספר, הוא יורה בשליח - טקטיקה נבזית שכבר נקט בעבר כלפי חוקרים אחרים דוגמת דונלד בלוקסהאם וספרו *The Final Solution: A Genocide* (2009).

אולי הפחד הוא שמניע אותו. במייל ששלח לי כתב ש"תמיד הייתה נימה אנטישמית בביקורות מוצדקות ובלתי מוצדקות על ישראל, וכעת יש לכך תחייה - שאישית חוויתי מאז שנות השמונים בגרמניה, בבריטניה, ולעיתים קרובות יותר ויותר גם בארצות הברית. ויש נטייה לחבר כל התנגדות לביקורת כזאת על ישראל לתפקידה ההגמוני לכאורה של השואה". ואף על פי כן, בביקורתנו על ספרי הוא סתר את עצמו: "ישראל אכן משתמשת בשואה כבחומת הגנה בינלאומית נגד כל ביקורת חיצונית על מדיניות, ואכן מציגה את שאר העולם כמי שהיה שותף, אם במעשה אם במחדל, לרצח העם של היהודים. למעשה, מגמה זו הייתה לחלק מרכזי של מדיניות החוץ הישראלית בממשל נתניהו והיו לה תוצאות קשות, בפרט בגרמניה". אם כך, מה האמת? אם מתוך פחד ואם מתוך ציניות, ברטוב אינו יכול להעריך טקסטים מתוך שיקול הדעת הנחוץ להבנת הטיעונים שבהם, לא כל שכן זה הנחוץ לשחזור נאמן שלהם.

הערות שוליים

[1] A. Dirk Moses, "Anxieties in Holocaust and Genocide Studies," in Claudio Fogu, Wulf Kansteiner, and Todd Presner (eds.), *Probing the Ethics of Holocaust Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016, pp. 332-354; pp. 474-483

[2] James Loeffler, "Becoming Cleopatra: The Forgotten Zionism of Raphael Lemkin," *Journal of Genocide Research* 19(3), 2017, pp. 340-360

Jaclyn Granick, *International Jewish Humanitarianism in the Age of the Great War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020; Nathan A. Kurz, *Jewish Internationalism and Human Rights after the Holocaust*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020

James Loeffler and Moria Paz (eds.), *Jewish Lawyers and International Law in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019; James Loeffler, *Rooted Cosmopolitans: Jews and Human Rights in the Twentieth Century*, New Haven and London: Yale University Press, 2018

פיליפ סנדס, **רחוב מזרח מערב: על המקורות של ג'נוסייד ופשעים נגד האנושות**, בתרגום עודד פלד, מודיעין: כנרת זמורה, 2019; Douglas Irvin-Erickson, *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016; Mark A. Lewis, *The Birth of the New Justice: The Internationalization of Crime and Punishment, 1919-1950*, Oxford: Oxford University Press, 2014

שאול פרידלנדר, **גרמניה הנאצית והיהודים: שנות ההשמדה, 1939-1945**, בתרגום יוסי מילוא, תל אביב: עם עובד, 2009, עמ' 525 (ההדגשה במקור).

United States of America vs. Otto Ohlendorf *et al.* (Case No. 9), *Trials of the War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals (Vol. 4): The "Einsatzgruppen Case," October 1946-April 1949*, Washington: US Government Printing Office, 1949, pp. 346-355, 463-466

Miguel Alonso, Alan Kramer, and Javier Rodrigo, "Introduction," in Miguel Alonso, Alan Kramer, and Javier Rodrigo (eds.), *Fascist Warfare, 1922-1945: Aggression, Occupation, Annihilation*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2019, p. 14

פרופ' עמר ברטוב הוא חבר במחלקה להיסטוריה אירופית מודרנית באוניברסיטת בראון. המאמר פורסם לראשונה ב-*Frankfurter Allgemeine Zeitung* תחת הכותרת "Blinde Flecke". דירק מוזס הוא פרופסור להיסטוריה של זכויות האדם בעולם בקתדרה ע"ש פרנק פורטר גרהם באוניברסיטת צפון קרוליינה, צ'אפל היל. תרגום מאנגלית: יניב פרקש
